

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR (VI)

1. În continuarea articolelor noastre anterioare¹, vom prezenta încă un caz de modificare semantică în limbajul de grup al armatei Daciei (și, apoi, a Dunării) și/sau al bărbaților obștilor daco-romane, care au luptat împotriva invaziilor barbare.

Astfel, dr. *șes* continuă lat. *sēssus* (EWR, 1586; DER, 7709; TILR, II, p. 143; DEX), care este derivat de la lat. *sēdēre* „a șede” (DEL, p. 609). Proveniența dr. *șes* din alb. *šeš*, menționată în REW (7882), este considerată ca lipsită de argumente de către A. Graur (*Corrections*, p. 36) și Alejandro Ciorănescu (DER, 7709). Prin analizele noastre, vom confirma aceste ultime opinii.

Lat. *sēssus* semnifică „ședere”, „șezut” și „loc de ședere”, ca în sintagma *locus sessui* „loc de șezut” (L. Apuleius, 125-170; ThLL; Guțu, DLR: „faptul de a se așeza”), și dezvoltă acest sens, precum: *sessibulum*, *-i* și *essorium*, *-ii* „scaun”; *sessilis* (adj.) „pe care se poate șede”, *essor*, *-oris* „persoana care șade”; *sessio*, *-onis* „(loc) de ședere”, „oprire pentru ședere”; *sessito*, *-are* „a șede obișnuit” etc. (DEL, p. 610; Guțu, DLR).

Dr. *șes* (subst.) are sensul „întindere vastă de pământ, fără diferențe (mari) de nivel, situată la mică altitudine; câmpie; suprafață plană de pământ situată într-o depresiune” (DEX). Este evident că „șederea”/„locul de șezut” a devenit „loc plan”/„șes”, în mintea și limbajul soldaților unităților armatei romane, care căutau să-și amplaseze corturile (tabăra) într-un loc prielnic, de bună ședere. Metonimia „(loc de) ședere” – „loc plan” nu a apărut în limbile romanice occidentale și nici în dialectul aromân, deoarece în ariile acestora nu au existat frecvente deplasări de luptători armați autohtoni, care să se întindă chiar pe secole, ca în cazul populației romanizate carpato-dunărene. În vestul Romaniei, repetate valuri de barbari nu doar au luptat să treacă, ci au cucerit și au „pacificat”, statalizându-se, iar în aria Munților Pindului, „liniștea” relativă a condus la uitarea nu numai a metonimiei militare, ci și chiar a lat. *sēssus*.

¹ Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influența mediului militar*, (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-31; (II), în DR, s.n., I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 313-319; (III), în DR, s.n., II, 1996-1997, nr. 1-2, p. 325-332; (IV), în DR, s.n., III-IV, 1998-1999, nr. 1-2, p. 213-216; (V), în DR, s.n., IX-X, 2004-2005, p. 191-197.

Astfel, continuatorii occidentali ai lat. *sēssus* au rămas la sensul clasic al acestuia, „ședere”, „șezut”, precum: v. it. *sessò*, v. fr. *ses* etc. (REW, 7882), modificându-se semantic, cel mult, la „gaură a șezutului” („anus”), ca în cazul port. *sessò* (NDELP).

În limbile neolatine occidentale, pentru sensul „șes”, sunt prezente continuări ale unor cuvinte clasice sau înlocuiri populare ale acestora, toate fără legături cu mediul luptelor armate, precum: lat. *planitie(m)*, în port. *planicie* (NDELP); lat. *plan* (care a eliminat lat. *planus*), în fr. fem. *plaine* (care a înlocuit fr. masc. *plain*) (DEHF, p. 586); sp. *llano* și (fem.) *llanura*, *planus* „plan” (> *plano*; livresc) (DCELC, III, p. 156) și it. *pianura*, lat. mediev. **planura* și it. *piano*, lat. *planum* (DEI, IV, 2896 și, respectiv, 2894).

2. Extinzând aria tematică la care se referă titlul articolului, vom arăta că unele cuvinte latine sunt păstrate numai în română (cu sensul lor clasic), datorită apartenenței lor la limbajul de grup armat roman și/sau daco-roman, ca în exemplele lat. *incîpĕre* și *sūbāla*.

2.1. Dr. *a începe* este moștenit din lat. *incîpĕre* „a începe” (EWR, 812; CDDE, 843; DA; REW, 4353; DER, 4375 ș.a.).

Opinăm că lat. *incîpĕre* a fost continuat în română (ar. *nĕp*), deoarece era utilizat obișnuit în armata romană, în formulări precum: *incîpĕre proelium* (Caius Sallustius Crispus, sec. I î. Chr.) „a începe lupta”; *inceptam appugnationem relinquere* (C. Iulius Caesar, 100–44 î. Chr.) „a părăsi asediul început” și *fossas implere inciput* (Caesar) „încep să umple șanțurile” (ThLL; Guțu, DLR).

Lat. *incîpĕre* este un compus al lat. *capere* (DEL, p. 96), a cărui amplă structură semantică includea frecvente semnificații militare, precum: *I.1.a.* „a lua”, în *capere arma* (P. Vergilius Maro, 70–19 î. Chr.) „a lua armele”; *b.* (despre un loc) „a ocupa”, în *capere montem* (Caesar) „a ocupa muntele” și *capere locum editum* (Caesar) „a ocupa un loc înalt”; *c.* „a ajunge” (unde), în *duae naves portum capere non potuerunt* (Caesar) „două corăbii n-au putut ajunge în port”; 2. (fig.) în *capere fugam* (Caesar) „a o lua la fugă”; *II.* „a alege (un loc)” *capere locum castris idoneum* (Caesar) „a alege un loc potrivit pentru tabără”; *III.1.* „a captura”, în *capere oppidum* (Caius Sallustius Crispus, sec. I î. Chr.) „a cuceri cetatea”; (*captus*, *-i* = prizonier); 2. (fig.) „a cuprinde”, în *hostes admiratio cepit* (Titus Livius, 59 î. Chr., – 17) „pe dușmani i-a cuprins uimirea”; *IV.* „a obține”, în *capere stipendium ex iure belli* (Caesar) „a lua tribut după dreptul războiului” etc. (ThLL; Guțu, DLR). Este firesc ca și compusul *incîpĕre* să fi apărut într-un asemenea mediu și să aibă (după cum s-a văzut mai sus) utilizări în limbajul militar.

În limbile romanice occidentale, sensul „a începe” este purtat de formații care nu au niciun fel de legătură cu mediul militar, precum: *a*) lat. **comîntiare* (< *initium* „început”; DEHF, p. 168), în fr. *commencer*, it. (*in*)*cominciare*, prov. *comesar* (> v. sp., v. pg. *començar*), cat. *comensar* (> sp. *comenzar*) (REW, 2079; DCELC, I, p. 868; DEI); *b*) lat. **principiare* (< lat. *principium* „început”, DEI), în sp., pg. *principiar* (NDELP), it. *principiare* (cf. v. fr. *principier*; DEI) și *c*) lat. pop.

întămînare „a murdări”, „a păta”, în v. fr. *entamer* (> v. it. *intamare*), prin prov. *entamar* „a începe să taie” (REW, 4478)².

Al. Rosetti (ILR, I, p. 168) consideră că lat. *incîpĕre* este continuat numai în română, dar în TILR (II, p. 160) și în REW (4353) mai este menționat dial. grison. *anceiver*, cu același etimon. Este, însă, foarte posibil ca lat. *incîpĕre* să fi fost transplantat de un grup de veterani din armatele Daciei și ale Dunării, colonizați sau reveniți la casele lor, în această zonă retoromană, după cei 25 de ani de serviciu militar.

2.2. Dr. *subs(u)oară*, *su(pt)suoară*, *subțioară* – ar. (*sum*)*soară*, mr. (*suptă*)*soară* – este conservat din lat. *sŭbāla* (compus al lat. *āla* „aripă”), care avea sensul „subsuoară” (EWR, 1667; REW, 8346; DER, 8304 ș.a.).

Lat. *sŭbāla* a fost continuat numai în română (ILR, I, p. 171). Opinăm că această situație se datorează utilizării acestui cuvânt, frecvent, în grupul luptătorilor romani și/sau daco-romani, fiind legat de termenul militar lat. *subālāre*, *-is* „curea în bandulieră” (Guțu, DLR), de care se prinde sabia. Din limbajul de grup militar, lat. *sŭbāla* a intrat în latina dunăreană/româna comună.

În idiomurile neolatine vestice, pentru sensul „subțioară”, circulă continuatori ai lat. cl. *axilla* „subsuoară” (diminutiv al lat. *āla*) și ai formelor (pop.) **axella* și (tard.) *ascella*, precum: prov. *aisela*, cat. *axella*, sp. *islilla* și *aslilla*, pg. *axila*, it. *ascella* (REW, 842; DEHF; NDELP; DEI), uneori cu alte sensuri decât cel etimologic (dar apropiate acestuia), ca sp. *axila* „unghiul dintre trunchiul unui copac și o ramură sau alta a sa” (DCELC).

Sp. și pg. *sobaco* („subsuoară”) „au o origine incertă” (DCELC). Aceasta ar putea fi pusă fie în legătură cu gascon. *souala* – care ar urma lat. *sŭbāla* (DCELC) –, fie pe seama compusului *sob + anco* (NDELP)³. Oricum, nu se constată conservarea unor cuvinte sau modificări semantice de *sermo castrensis*.

Gascon. *souala* din lat. *sŭbāla* s-ar putea explica prin (re)venirea în această zonă dialectală a unor veterani din legiunile Daciei sau ale Dunării, care au adus cu ei acest cuvânt uzual în est, ceea ce argumentează validarea aserțiunii rosettiene (ILR, I, p. 171) privind conservarea numai în română (ca idiom romanic principal) a lat. *sŭbāla*.

3. În concluzie, se poate considera că s-au prezentat suficiente argumente pentru a se admite că mediul rezistenței armate seculare (daco-)romane este responsabil atât de modificarea semantică a lat. *sĕssus* „(loc de) ședere” în dr. *șes* „câmpie”, cât și pentru păstrarea lat. *incîpĕre* și *sŭbāla* – ca formă și sens – în rom. *a începe* și *subsuoară*.

Ceea ce, adăugând și celelalte cuvinte militare vechi (vezi nota 1), prezintă importanță atât *lingvistică* – deoarece contribuie la înțelegerea particularizării

² Fr. *dĕbuter* „a începe” este derivat de la fr. *but* „scop”, provenit din franc. **būt* „buștean”, „buturugă” (< scand.) (DEHF, p. 108). Și în acest caz (din substratul limbii franceze), se constată absența cuvintelor sau modificărilor semantice datorate mediului militar.

³ Sp. (marin.) *ancón* „golf mic” ar asigura compusului *sob+anco* semnificația „sub golfuleț”. Această explicație ne aparține, căci în NDELP compusul nu este deslușit.

românei (și) prin limbaj militar de *limes* –, cât și *istorică* – evidențiindu-se existența unui grup lingvistic de luptători (predominant în societatea carpato-dunăreană), care a asigurat continuitatea daco-romanilor pe locurile lor de baștină, prin rezistență armată la atacurile seculare ale barbarilor⁴.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine (A-Putea)*, București, 1907–1914.
 DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913 și urm..
 DCELC = I. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954–1957.
 DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1996.
 DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, 1950–1957.
 DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
 DER = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958–1966.
 DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1984.
 EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
 Graur, *Corrections* = A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, Paris – București, 1937.
 Guțu, DLR = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
 ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I. Limba latină*, București, 1983.
 NDELP = R. Fontinha, *Novo dicionario etimológico de la lengua portuguesa*, Porto, f.a.
 REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Ediția a III-a, Heidelberg, 1935.
 ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 și urm.
 TILR = Academia Română, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969.

SEMANTIC MODIFICATIONS OF THE LATIN VOCABULARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE UNDER THE INFLUENCE OF THE MILITARY ENVIRONMENT

(Abstract)

According to the title, the author presents the metonymy of the dr. *șes* “plain place, fields” – lat. *sēssus* “place to stay” created as a result of the Roman soldiers looking for suitable places for camping. The author considers that the Romanian *a începe* from the Latin or *subsuoară* from the Latin *sūbala* (which were continued only in Romanina) appeared as the result of the same *limes* language. These new facts contribute to the specific features the Romanian has, as compared to the area of the other Romance languages regarding the ancestral military language (continued in Romanian) and it illustrates the long military resistance (almost two millenniums) of the natives to the attacks of the barbarian tribes.

București, str. Dr. Iacob Felix nr. 61, ap. 41

⁴ A se vedea articolele anterioare, citate *supra*, sub nota 1.